

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”,
професионално направление 2.4. Религия и теология (Старобългарска книжнина)

на тема:

ЛИТУРГИЯТА НА СВ. ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ В СЛУЖЕБНИКА НА СВ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ (НБКМ 231, 80-те години на XIV век)

Докторант: Галя Тодорова Господинова

Научен ръководител: проф. дфн Георги Попов

Рецензент: доц. д-р Татяна Илиева

Настоящата рецензия е изготвена в съответствие с решение на Научно жури с Протокол от заседание №1 от 02. 04. 2015г., съгласно заповед No P.Д38-214/01.04.2015г. и въз основа на представени от докторантката:

1. Дисертационен труд;
2. Автореферат;
3. Справка за приносите в дисертационния труд;
4. Публикации по темата на дисертационния труд.

1. АКТУАЛНОСТ НА РАЗРАБОТВАНИЯ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД ПРОБЛЕМ В НАУЧНО И НАУЧНОПРИЛОЖНО ОТНОШЕНИЕ

Темата на дисертационния труд на Галя Тодорова „**Литургията на Св. Василий Велики в Служебника на св. патриарх Евтимий Търновски (НБКМ 231, 80-те години на XIV век)**” е изключително подходяща за научни наблюдения по следните причини:

- съсредоточена е в недостатъчно разработено проблемно поле както в областта на палеославистиката и старобългаристиката, така и на богословието (в частност литургиката);
- фокусира се върху българската книжнина от XIV-тото столетие, когато промяната на типика и исихасткият светоглед предизвикват стремеж към обновяване на писменото наследство сред балканските славяни, осъществено чрез превеждане наново на книгите, свързани най-тясно с богослужебната практика, и сверка на старите такива;
- поставя на разглеждане ръкописната традиция на Книгата Служебник в славянското Средновековие, която за разлика от останалите богослужебни книги (Триод, Минея, Апостол, Октоих) е най-слабо проучена;
- в състава на Служебника се насочва по-специално към ръкописното предание на славянския превод на Литургията на св. Василий Велики, един изключително важен за

богослужението, но все още малко изследван текст, установяването на чиято история в Slavia Orthodoxa би хвърлило светлина върху много въпроси както от теоретическо, така и от чисто практическо естество;

- концентрира анализа върху текста на литургията в Служебника на св. патриарх Евтимий Търновски, благодарение именно на чиято книжовна и кодификаторска работа се оформят тези версии на богослужебните текстове и книги, върху които се базират съвременните им църковнославянски издания, ползвани и понастоящем в Българската православна църква.

Преди научните занимания на Галя Тодорова рецепцията на славянския превод на Литургията на св. Василий Велики в ръкописната традиция на Книгата Служебник не е била обект на специално филологическо проучване или издание. Дисертацията се вписва в контекста на активизираните напоследък изследвания върху книжовната продукция на XIV-ти век, запълвайки чрез подготовката за публикуване на горепосочените текстове съществена празнина в познанието ни за усилената редакционна дейност, извършвана през този период на Атон и в Търново. Ето защо смятам, че разработката на предлагания за обсъждане дисертационен труд има важно значение за палеославистиката и литургиката.

2. СПЕЦИФИКА НА ТЕМАТА

Успешното изпълнение на така зададената тема, налагаща работа с първични източници, изисква не само задълбочени базови познания по редица богословски дисциплини като литургика и патрология, но също солидни филологически компетенции по старобългарски език, средновековна литература и славянска палеография, каквито не могат да бъдат добити в основния курс на обучение по университетската специалност теология и предполагат системна допълнителна подготовка. Наблюденията си Галя Тодорова прави върху немалко преписи (14 на брой), които спадат към различни редакции на Василиевата литургия, датирани в широк хронологически диапазон, и произхождащи от различна среда (древноруски, сръбски, български), като за целта използва оригинални ръкописи, микрофилми и издания – една огромна по обем свършена работа.

3. СТЕПЕН НА ПОЗНАВАНЕ СЪСТОЯНИЕТО НА ПРОБЛЕМА И ТВОРЧЕСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Списъкът с използвана литература към дисертацията съдържа 115 заглавия на кирилица и само 5 на латиница, което показва известна едностранчивост в библиографската осведоменост на кандидатката, запозната основно с трудовете на български и руски учени в областта. Иначе цитирането на авторите е коректно и следва приетите академични стандарти.

4. МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Общата линия на изследователския подход в труда е от дедуктивно обяснение към индуктивно разсъждение. В началото на работата се предполага научна хипотеза, която впоследствие се доказва с резултати от конкретния анализ. Като прави аналогия с установените в науката факти относно разволя на някои други богослужебни книги (преди всичко на Триода и на Апостола), Галя Тодорова допуска връзка на Евтимиевата редакция на Служебника с извършените през XIV век на Атон книжовно-литургически реформи с цел унифициране и уеднаквяване на богослужението.

При изготвяне на приложенията широко е използван методът на дескрипцията, а при установяване текстовите и богослужебните различия между базовия ръкопис (Соф. 231) и контролните свидетели – съпоставителният метод.

5. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Съобразно изискванията за дисертационно изследване работата на Галя Тодорова съдържа увод, четири глави, всяка от които със съдържание, разпределено в отделни параграфи, и изводи накрая, заключение и няколко значителни по обем приложения.

Уводът започва с въвеждащ в темата на изследването кратък исторически екскурс, представящ разволя на богослужението в Средновековна България: излага се преводаческата дейност на Солунските братя и техните ученици според свидетелствата на Кирило-Методиевските извори; споменава се за първия мащабен опит за кодификация и уеднаквяване на пълните богослужебни състави през Симеоновата епоха, съпроводен с литургическа реформа; засяга се въпросът за първоначалния славянски превод на ЛВВ и ЛИЗ, извършен според най-новите изследвания в България, а не във Великоморавия от учениците на св. братя Кирил и Методий; отбелязва се редакцията на богослужебните книги през XIV в. с цел тяхното унифициране в духа на православните истини.

По-нататък изведнъж се преминава към периодизацията на разпространението на ЛВВ извън Византия, непосредствено свързано с превеждането ѝ на чужди езици. Тази информация, мисля, че е по-логично да присъства в края на Глава I, специално посветена на ЛВВ в богослужебната практика на Източната църква. А още по-добре би било да се изчистят ненужните за уводното изложение детайли и в хода на историческия преглед да се упомене само конкретно засягащият темата на изследването втори (средновековен период (IX-X в.), когато е извършен преводът на ЛВВ на старобългарски език.

Следва библиографски обзор, в който се проследява историята на проучванията на ЛВВ. Предложената от докторантката систематизация и периодизация на литературата по въпроса обаче е некоректна, тъй като смесва работи от различни научни направления –

византинистика и палеославистика, богословие и филология. Посоченият като начален период на изследователски интерес (XVI-XVII в.), например, изобщо не касае славянския превод на ЛВВ, докато следващите три етапа, които Галя Тодорова обособява, се отнасят именно до тази по-конкретна страна на изследване. За целите на дисертацията е необходимо вниманието да се съсредоточи тъкмо върху научната продукция с отношение към славянския превод на ЛВВ, и да се даде по-подробна информация за приносите на отделните автори, особено през основополагащия всъщност първи, а не втори период на славистични изследвания върху ЛВВ. Обшолитургичните работи следва да бъдат отделени в самостоятелен ред като базови за по-частните и тясно насочени палеославистични трудове, а не да се изброяват успоредно с тях.

Иначе нуждата от разработването в дисертацията именно на тази проблематика и на този период е мотивирана добре. Коректно е описан обектът на изследването – ръкопис № 231 от НБКМ София, известен с названието Евтимиев служебник от XIV век. Точно и конкретно е заявена целта на изследване – да бъдат установени особеностите в Литургията на св. Василий Велики според Соф. 231 в съпоставка със славянски ръкописни служебници от XIII-XVII век. Ясно формулирани са задачите: 1. Да се изследва съществуват ли данни за извършена редакция на Евтимиевия Служебник Соф. 231; 2. Да се анализират различията в интерпретациите на отделните елементи от чинопоследованието на св. Василий Велики в базовия ръкопис и контролните свидетели; 3. Да се състави речник на богослужебните термини, срещащи се в текста на ЛВВ; 4. Да се изготви наборно издание на текста на ЛВВ според Соф. 231; 5. Да се състави таблица на разположението на елементите от литургията в различните ръкописи.

По-нататък в съгласие с изискванията дисертантката уточнява методите на работата си. Наред с широко използваните от нея утвърдени в науката процедури на сравнителния анализ и наблюдението тя определя като свои специфични изследователски подходи също критичния анализ и метода на проучване. Доколкото обаче според дефиницията в БТР *метод* означава ‘начин на извършване на действие’, а в случая тъкмо проучването е извършваното действие, няма как то да бъде метод на самото себе си. Що се отнася до критичния анализ, критичността е качество, а не прием.

Началните две глави имат въвеждащ характер, като целта им е да зададат теоретичната и фактологическа рамка на дисертацията. В първата от тях авторката обръща поглед към самото начало, проследявайки възникването и развоя на ЛВВ в богослужебната практика на Източната църква (с. 23-47). Тук Галя Тодорова прави доста подробен преглед на проблематиката, която повдига ЛВВ като обект на научно изследване от гледна точка на

византологията. Обстойно са разгледани въпросите за авторството на ЛВВ и нейните писмени редакции; литургичните чинове, носещи името на св. Василий; автентичността на молитвите в последованието; отношението между ЛИЗ и ЛВВ. Специално внимание е отделено на анафората на византийската ЛВВ. В тази част дисертантката демонстрира добри базови познания по литургика и отлична запознатост с трудовете на българските богослови литургисти. Присъствието в работата на толкова подробен екскурс встрани от зададената тема на труда обаче ми се струва неуместно. Безспорно в тази глава наред с многото излишна в случая информация са посочени и доста факти, които имат отношение към изясняване на славянската традиция на ЛВВ, но те не са поставени в пряка връзка с конкретния обект на проучването и тук стоят някак самоцелно. Липсва органична спойка между елементите на интердисциплинарното изследване, което го превръща в повърхностно еkleктично изложение. Не е осмислено в дълбочина културното взаимодействие между Византия и Slavia Orthodoxa при заимстване на отделните компоненти от богослужението.

Съдържанието на втора глава на дисертацията е разпределено между три основни части. Първата от тях е посветена на историческия развой на Евхология като богослужебна книга. И тук авторката се опира основно върху трудовете на българските богослови литургисти, без да излиза извън описателния стил на предаване на информация от общ характер, при това поднесена твърде хаотично. В една обща редица са изброени представители на гръцката и славянската традиция на разглежданата богослужебна книга. Данните от византистиката и палеославистиката са сплетени, образно казано, в кълбо, различните нишки на което читателят сам трябва да разплита. След като предлага деление на евхологичните текстове в славянското ръкописно предание (според нея по обхват и тип, но всъщност по хронологичен признак), Галя Тодорова изведнъж започва да говори за редакциите и класификациите на гръцкия Евхологий (вече по съдържание).

Във втората част на главата е засегнат въпросът за причините, поради които Служебникът се обособява като самостоятелна богослужебна книга и свързаните с това различия в терминологичните наименования на отделните сборници. Предложена е класификация на видовете служебници според съдържанието и е направена справка за първите издания на разглежданата богослужебна книга на цсл. език. Тази част завършва с извода на Д. Йорданов за затворената традиция на посочените издания. Тук отново личи затруднението на дисертантката да подчини огромната по обем информация от използваната научна литература на зададената ѝ тема и да генерира свои оригинални изводи и обобщения въз основа на нея. Тя очевидно не съумява да се ориентира добре в разнопосочността на публикациите по тази интердисциплинарна проблематика, нито правилно да долови

основните параметри на тяхната идентификация, за да систематизира разработките на немалкия брой цитирани от нея автори.

Основният акцент в Глава II логично пада върху характеристиката на прекия обект на изследване в труда – Евтимиевия служебник Соф. 231. Направен е преглед на научните тези за връзката му с Диатаксиса на патриарх Филотей Кокин и отношението му към атонската редакция на богосужебните книги. В тази част на своята работа Галя Тодорова се обляга на най-новите изследвания на С. Панова и Т. Афанасиева по тези въпроси. По-нататък следва археографско описание на базовия Соф. 231, за което дисертантката черпи информация основно от фототипното издание на паметника, изготвено от Е. Коцева, но прави и собствени наблюдения върху оригиналния ръкопис, въз основа на които внася някои корекции в изнесените от издателката данни. Посочени са липси в текста на ЛВВ, които се възстановяват по Зогр. ркп. (друг препис на Евтимиевия служебник).

Същинската част на изследването започва от Глава III, в която е систематизирана информацията за привлечените в съпоставката с базовия Соф. 231 контролни първични източници. Изборът им е представителен – обхванати са голям брой кодекси, повечето без издания, с различна датировка и произход, принадлежащи към различен тип. Тук личи огромната свършена работа от докторантката и отличните ѝ познания по стб. език, за което тя може да бъде само похвалена. Към тази част имам следните препоръки. Първо, в началото е необходимо да се постави някакво уводно изречение, в което да бъде посочен критерият, по който са избрани точно тези образци измежду многото налични ръкописи. Второ, при представянето на отделните свидетели авторката се е впуснала на места в излишни подробности, които нямат отношение към темата. Би било добре те да се редуцират, като за повече информация читателят се препраща към използваните описи. Така чувствително съкратена, цялата тази част може да премине като подраздел към следващата четвърта глава.

Обобщението, направено в края на III-та глава, гласи следното: *„При съставяне на описите на всичките 14 славянски ръкописа, съдържанието на някои от тях са неточни и непълни. След като е била извършена реставрацията на ръкопис от НБКМ - Соф. 954, беше установено, че л. 8 е обърнат и подвързан на несъответстващо място. При някои служебници бяха установени, неточности при отбелязване на номерата на отделните листове, в съответните описи. В описите се срещат данни, които не съответстват на съдържанието на дадения ръкопис.»* Тези добавки и корекции в археографските и кодикологичните описания са и един от заявените приноси на труда (вж Автореферат, с. 27, 4). Никъде обаче в изложението не се откроява допълнителната информация на дисертантката например за служебници Соф 950 и Соф 594, за каквато тя

споменава на с. 67. Освен за Соф.954 само още за Служебника от ЦИАИ изрично се упоменава, че е изготвено цялостно съдържание, каквото не е открито при описанието му. В полза на труда ще бъде тези *addenda* и *corrigenda* да се експлицират ясно и отчетливо.

Откриват се и някои противоречия. На с. 19 в Автореферата за Служебника от Санкт Петербург (Спб) се казва, че не е отразен в съставените описи. Така читателят остава с впечатление, че изнесените данни са принос на докторантката, ако не забележи бележка под линия №207 на с. 72 в текста на дисертацията, в която пише, че анотацията за този ръкопис е съставена по изданието на Б.Христова, В. Загребин, Г. Енин и Е. Шварц „Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке” (Спб – С., 2009, 110).

Четвърта глава «Композиционни и лексикални особености на Соф. 231 и други служебници от XIII-XVII в.» (с. 90-134) до голяма степен съответства на заявената в началото на дисертационния труд цел – да бъде определено мястото на Евтимиевия препис Соф. 231 в традицията на ЛВВ, като се установят промените и добавките в него чрез съпоставяне със свидетели от различни редакции и епохи. Именно в нея са съсредоточени основните оригинални приноси на труда в теоретичен аспект. Тук е направено подробно описание на Литургията на св. Василий Велики според приетия за базов в проучването ръкопис и са отбелязани констатираните разминавания по отношение на нейния текст между него и останалите привлечени източници. Съществено предимство на работата е, че анализът се извършва на разни равнища, отчитайки различните страни на обекта на изследване – култово-ритуалната и текстово-вербалната. Сравняват се както отделните дялове на чинопоследованието (Дяконски устав, Проскомидия, Евхаристиен канон), така и съставлящите ги единични компоненти (молитви, възгласи, рубрики), а също и макросъставите, в които ЛВВ се разпространява. Едно от големите достойнства на работата е и прилагането на диахронния подход, който позволява да се улови динамиката на развоя, изразяваща се в противоположни тенденции – поява на нови елементи в композицията на ЛВВ и отпадане на остарели такива от състава ѝ. Във връзка с това много добро решение е включването в изследването, от една страна, на най-ранния достигнал до наши дни Синайски глаголически служебник от XI век, съхранил чинопоследованията в архаичния им вид, а от друга – на съвременния Синодален служебник от 1985 г., което дава възможност да бъде проследена богослужебната традиция в БПЦ по отношение на ЛВВ в нейното вековно развитие.

Проведеният компаративен анализ позволява на Галя Тодорова да достигне до обобщението, че ркп. Соф. 231 представя Литургията на св. Василий Велики във вече

утвърдена форма на употреба. Всеки един от привлечените за съпоставителното изследване славянски ръкописни служебници съдържа свои специфични особености, но, общо взето, всички те отразяват една твърдо установена византийска литургическа практика при все наблюдаваните през целия период на Средновековието (XI – XVII в.) многобройни и лишени от каквато и да била системност поправки. Друг съществен извод, който синтезира докторантката в IV глава на дисертацията, е за липсата на единство в литургическа терминология като своеобразен етап от развитието на пласта специална лексика в езика от разглеждания период.

Цялостното впечатление от тази част на работата е, че дисертантката коректно е работила с всички достъпни ѝ преписи, разчела ги е много добре и е коментирала компетентно вариантите в тях. И тук обаче не са разгърнати в пълнота възможностите, които дава огромното количество емпирична материя, събрана от авторката. Оценките са кратки, без развита пространно дискусия относно важни въпроси, които повдигат получените резултати от съпоставителното изследване, като, да речем, нов превод или редакция на стар такъв представлява текстът на ЛВВ в Соф. 231; има ли взаимовръзка между ръкописните служебници от различните редакции, така че да се групират в отделни клонове на традицията според общото и различното в тях; какви предположения могат да се направят относно първоначалния състав на ЛВВ; кои са етапите в развоя на ЛВВ в *Slavia Orthodoxa* и как по-конкретно те следват логиката на историческото развитие на българското общество през Средновековието, и т.н., и т.н.

В края на теоретичната част са направени конкретни изводи, които представят резултатите от изследването, обобщения и оценки по разглежданата проблематика.

Към аналитичното изследване на Галя Тодорова има няколко приложения, които допълват текста на дисертацията и ѝ придават стойност на много ценен справочник. Тук искам специално да изтъкна качеството на наборните издания, в които е обнародван текстът на ЛВВ по Соф. 231 и Зографския ръкопис, анализирани в труда. Те са разчетени коректно; докторантката е усвоила професионално предаването в набор на сложните ръкописни текстове, в преобладаващата си част разчитани от нея по микрофилми, което е дори по-трудно, отколкото непосредствената работа с ръкописи. Изрядно е изготвен и критическият апарат към изданието на Соф. 231 с разночетения от привлечените контролни преписи. Едиционната практика, която, наред с познанията по старобългарски език, е измежду най-важните в образователната програма в докторантурата на всеки палеославист, е овладяна от Галя Тодорова.

Към наборното издание на Соф. 231 са приложени много полезни за бъдещите изследователи на тази проблематика речник на употребените в ръкописа специални литургически термини и инципитариум, които отразяват в нагледен, обобщен вид първичния материал от различни аспекти.

За да систематизира резултатите от съпоставителния анализ и да ги направи по-видими, авторката е приложила синоптична таблица за разположението на отделните елементи на ЛВВ в сравняваните ръкописи, в която с един поглед може да се обхване структурирането на текста според различните свидетели.

Важно практическо значение има и направената съпоставка между Евтимиевия служебник по Соф. 231 и съвременното синодално издание на Служебника на БПЦ по изданието от 1985 година. Очертаните разлики между тях могат да служат като ориентир за бъдещи издания на тази богослужебна книга.

Към приложната част на дисертацията имам следните препоръки:

Добре би било критическият апарат към изданието на Соф. 231 да се оформи според утвърдените едиционни принципи в медиевистиката – за означение на ръкописите да се въведат кратки буквени символи; разночетенията да се отбелязват не в реда на общата номерация на бележките под линия в труда, а по кодикологична сигнатура в базовия ръкопис (лист, страница и ред); да се въведат общоприети означения като add./ + (прибавено), om. (изпуснато) и др.; в принципите към речника на литургичните термини в Соф. 231 да се обоснове изборът на лематизационна норма по ЦслР, а не по СтбР, въпреки че е лексикографиран материал от средновековен ръкопис.

Трудът е снабден с необходимия справочен апарат, включващ Списък на използваните съкращения за означаване на източниците (неговото наличие обезсмисля листата на изворите на с. 134); Съкращения & означения и Цитирана литература.

Като общи забележки към труда ще отбележа многобройните правописни грешки, логически непоследователности и повторения в композиционната структура и съдържанието на отделните глави, някои стилистични неточности в изказа, смислово неясни или незначещи нищо съждения, както и информационното излишество.

При сравнение между листа със съдържанието, автореферата и текста на дисертацията се откриват редица несъответствия. Например, заглавието на някои глави според автореферата (I, IV), неясно защо, в съдържанието и текста на дисертацията се дава като подзаглавие в подточка 1., при положение, че по-нататък не следва подточка 2. При Глава III кашата е още по-голяма. И тук в автореферата насловът *Текстови и богослужебни различия между Соф 231 и ръкописни служебници от XIII-XVIII в.* е отбелязан като заглавие на целия раздел, докато

в съдържанието и текста на дисертацията той фигурира като подзаглавие в подточка 1. След нея в съдържанието следва логично подточка 2. с подподточки (2.1.; 2.2.; 2.3. и т.н.), а в дисертацията, без да има подточка 2., направо се минава на подточка 3. с подподточки към нея (3.1.; 3.2.; 3.3. и така до 3.14). Но ако това все пак може да се оправдае с просто недоглеждане и техническа грешка, за мене остава необяснимо защо Глава III изобщо е онасловена *Текстови и богослужебни различия между Соф 231 и ръкописни служебници от XIII-XVIIв.*, при положение, че сравнителният анализ между базовия Соф. 231 и привлечените като контролни свидетели е предмет на следващата IV глава, а в III-а се дават само археографски и кодикологични сведения за първичните източници. Мисля, че структурирането в тази част на труда след обединение на последните две глави би изглеждало най-изрядно по следния начин:

ГЛАВА III

ТЕКСТОВИ И БОГОСЛУЖЕБНИ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СОФ 231 И РЪКОПИСНИ СЛУЖЕБНИЦИ ОТ XIII-XVIIВ.

1. Ръкописи, използвани за съпоставка

1.1. Служебник (Зографски) от края на XIV в.

1.2....

1.3....

2. Композиционни и лексикални особености на Соф. 231 и други служебници от XIII-XVII в. (следва изложението на Глава IV).

По подобен начин заключението и справочният апарат (Списък на съкращенията и означенията и Използвана литература) в текста на дисертацията са дадени отделно, а в съдържанието – като част от IV глава. Необходимо е да се прецизират графичното оформление и номерацията, за да се изрази по-добре структурата на работата.

Посочените по-горе в редица случаи доста груби несъответствия, някои от които може би остатък от по-ранна редакция на текста с различна от сегашната подредба, създават впечатление най-малкото за недоглеждане на детайлите, ако не за невъзможност ясно да се структурира. Сякаш дисертантката сама се губи в големината на текста на собствения си труд и не може да го обхване с един поглед.

Цялостното впечатление от работата е за доста ярко изразена неравностойност на теоретичната и приложната част на дисертацията, което може би се дължи на своеобразието в научното мислене на кандидатката – перфектно справяне с конкретиката и затруднение при концептуализирането и обобщенията на описаните факти.

Авторефератът към дисертацията е съставен според изискванията. Той представя добре съдържанието на труда и откроява важните моменти в него. Приносите обаче не са представени достатъчно обобщено.

По проблемите, третираны в работата ѝ, Галя Тодорова представя 3 публикации в научни издания – две в България и едно в чужбина. В тях са отразени основните постижения на изследването.

Приложен е и списък от 3 участия в международни научни конференции с доклади, пряко свързани с темата на дисертацията.

Накрая ще обобщя, че дисертацията на Галя Тодорова е стъпка в две посоки – тя допринася за изследване историята на ЛВВ в богослужебната практика на Slavia Orthodoxa, но същевременно има принос и за изясняването разволя на Книгата Служебник в славянската ръкописна традиция. Същата въвежда значителен по обем неизследван и непубликуван досега материал и е етап в сравнителните изследвания, свързани с богослужебната традиция в България, създавайки една добра перспектива за разширяване изворовата база на съпоставителния анализ в бъдеще.

В заключение, имайки предвид актуалността и значимостта на разглежданата в рецензията труд проблематика, приносния характер на стоящото в основата на теоретическата разработка емпирично изследване и възможността за практическото му приложение в по-нататъшни проучвания, а също несъмнените лични постижения на докторантката в образователен план и перспективите ѝ за по-нататъшно съзряване и доусъвършенстване, въпреки изтъкнатите недостатъци в проблематизирането на темата, структурирането на работата, аргументацията и оформянето на труда, приемам че са налице ДОСТАТЪЧНО основания да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по специалността „Религия и теология“ (Старобългарска книжнина) на Галя Тодорова Господинова.

София
20.05.2015г.

Рецензент: Доц. д-р Татяна Илиева